

ШЫН

№ 52
(17696)

2009 чылдың
май 14,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Иитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ХООЧУННАРГА МӨГЕЙИТ

Найысылалдың Арат шөлүн аян-шинчи кири каастаан. Ооң дал ортузунда фонтанның чанында селгүүстээн кижилер, каас-коя Мани хүртүзүндө сарыг шажынның чүдүкчүлери май 8-те кажангызындан-даа артык хөй болган. Оларның аразында костюмнеринин хөректинде дайынга база күш-ажылга шылгарааш шаңнатканы хөй орденнерин болгаш медалдарын кадап алган назы-хары дөгүй-даа берген болза, ам-даа эрестиг, шимченгир каткы-хөгүлүг, чугаа-сооттуг Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери база турганнар. Республиканың В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының кирер эжинин аксында Тыва Республиканың Чазааның үрер хөгжүмү дайын чылдарының дайынчы тыва болгаш орус ырларының аялгаларын чыылганнарны сорук кири ойнап турган. Байырлал шинчи кири кеттинген чараш, шилгедек дурт-сынның кадет оолдар театр эжинин аксында хүндүлүг таңныылдарда турупкан, олар фронтуларны эпиг-ээлдек театрже кирип турганнар. Театрның иштинде эжик аксында оларның өөрү фронтуларны хүндүлгелдиги-биле хүлээп ал турганнар...

Ада-чурттуң Улуг дайынының, күш-ажыл фронтузунун киржикчилери, күш-ажылдың хоочуннары, Афган, Чечен дайыннарының киржикчилери, шериг кезээнин дайынчылары, эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажилдакчылары, Тыва Республиканың Чазааның, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының удуртукчулары, Чазак кежигүннери, Улуг Хуралдың депутаттары, политиктиг партияларның, хөй-ниити организацияларының төлээлери болгаш өскелер-даа театрның көрүкчүлөр залын 16 шакта долдур олурупкан.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 64 чылынга тураскааткан байырлыг кезээни ажиттынганын чарлапкан. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың ыдык ырлары залга чаңгыланп турган.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолга сөстү берген. Дайынның киржикчилеринге, тылдың ажил-ишчилеринге, дайынны чылча шаварынга үлүүн кириген бүгү тиилекчилерге кайгамчыктыг чырыткылыг байырлал — Тиилелге хүнү-биле сеткилин ханызындан байыры ол чедирген.

Дайын шөлүнге Төрээн чуртун камгалап, ооң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш маадырлыгы-биле тулчуп тургаш, амы-тынындан чарылганнарны, дайынга туттургаш, хилинчектешкинерден мөчөөннерни, дайын соонда дайынның огунуң балыындан өлгеннерни сактып, туруп келгеш, бир минутаның кажыыдал сактыышкынын кылырын Чазак Даргазы чыылганнардан дилээн.

Тиилекчилериниң салым-чолунга дайын чылдарында канчаар-даа

аажок берге үлө, ажил-херек онаашканын сөс-биле илередип чугаалаары болдунмас, бо дээрже делегейге туруп көрбээн эң-не дерзии, үрегдекчи дайын болган. Маадырлыг дайынчылар дерзии дайынның аспаандан чүгле Төрээн чуртун хостап алган эвес, дерзии немец эжелекчилериниң өрттедип, хуюкталдыр үрегдеп каапканы хоорайларны, суурларны, фабрикаларны, заводтарны, чуртталга бажыңнарын катап тургузар канчаар-даа аажок улуг хемчээлдиг берге ажилды кыска хуусаада боттандыргаш, делегейниң социал экономиказы сайзыраңгай чурту кылдыр хуулдурганын тодаргай чижектерни кирип тургаш, Чазак Даргазы сеткил ханыышкын-биле демдеглээн. Дайын соонда чылдарда Россия-биле бир дөмей Тывага улуг чаартылгалар болганын айткан.

Дайын чылдарында бот-догуннаан тускай күрүне турган Тыва Арат Республика акы-дунма Совет Эвилелинге дузалажырының бүгүлө хемчеглерин ап келген, 96 муң чурттакчылыг республика 66 миллион рубль үнелиг янзы-бүрү белектерни берген. Ол үеде Тывага чурттап-ажылдап турган СССР-ниң 3,5 муң хамаатызы, ТАР-ның 200 ажыг эки турачылары дайынче чоруткан, олар Москвадан Берлинге чедир амы-тынын артынга кагаш дайылдашкаш, дайынны чылча шавышкаш, Тиилелгени чедип алырынга үлүүн киригеннер.

Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары кайгамчыктыг эрес-дидим, маадырлыг, ажил-ишчи кижилер-дир, олар үнелеп четпес улуг хемчээлдиг үлө-херекти бүдүрген, олар бистерге тайбыңны, аас-кежикти, өөрүшкүнү чаалап бергени дээш чоргаарлары, хүндүлээр улустарыыс-тыр. Республиканың бүгү эрге-чагырга органнары, оларның төлептиг салгакчылары, бистер дайынның хоочуннарының амыдырал-чуртталгазын экижидеринче хүн бүрү кичээнге-ни салыр хүлээлгелиг бис деп, чугаазынга ол онзалап айткан.

Россия биле Тываны эң-не сайзыраңгай, чону бай, тодуг-догаа амыдыралдыг болдурар дээш бүгү күжүвүстү мөөңөп тургаш, бир демниг шудургу ажилдаар ужур-луг бис деп, Шолбан Валерьевич түңнелинде чугаалаан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазы Хонук-оол Монгуш байыр чедип чүве чугаалаан. Төөгү материалдарындан алгаш көөрге, делегейге хөй дайыннар болган, делегейниң ийги дайыны дег ындыг дерзии, үрегдекчи дайын төөгүге турбаан. Ынчан 50 миллион кижиге амы-тынындан чарылган, үрегдешкининиң сан-түңү хемчээл чок хөй болган. Мындыг коргунчуг дайында Совет Эвилелиниң чону, ооң маадырлыг Кызыл Шерии тиилээн, аңаа Тыва Республика тодаргай үлүүн киригенин оратор чугаалаан.

САЛГАЛДАРНЫҢ УЖУРАЖЫЛGAZY

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Тиилелге хүнүнүн бүдүүзүндө Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну Александр Иванович Бондарев-биле ужурашкан.

Александр Иванович 1910 чылда төрүттүнген. Ооң ада-иези 1917 чылда Алтай крайдан Тывага көжүп келген, оон бээр ол мында чурттап турар. 1932 чылда Тывага баштай келген автомобильдин бирээзинге чолаачылап эгелээн. 1941 чылдың октябрьда фронтуге чорупкан, Тиилелге хүнүн 1945 чылда Прибалтиканың Рига хоорайга уткаан. Ынчалза-даа шериг албаны эрттирери ооң-биле доозулбаан, империалистиг Япония-биле дайынга база киришкен.

Шериг чолаачызы Александр Бондарев Кызылга 1945 чылдың октябрьда элп чанып келгеш, партия Кызыл хооркомунга чолаачылаар ажылын уламчылаан. Үр чылдарда чурттаан дайынның хоочунунуң хары 100 чоокшулай берген. Хөй чылдарда ажилдап-чурттаан болгаш Александр Иванович амыдыралдың качыгдалдыг берге, өөрүшкүлүг төөгүлүг болушкуннарының дугайында эвээш эвес сактыышкыннары билер. Тываның дириг төөгүзү, ол Салчак Тока болгаш республиканың өске-даа удуртукчулары-биле кады ажилдап чораанын республиканың бирги удуртукчузунга чугаалап берген.

Тиилелге хүнү-биле байыры чедиргени дээш ТР-ниң Чазааның Даргазынга өөрүп четтиргени Александр Иванович илереткеш, бодунуң хомудалын чугаалаан. Хөй чыл чолаачы стажыг, бо үениң дургузунда чагыс-даа күш-ажылдыг чурумун база орук шимчээшкининиң дүрүмүн үрөп көрбээн, дайынның инвалиди хоойлу езугаар машина алып тургаш, ону ап шыдаваан. Шолбан Кара-оол ооң айтыры-биле таныжарын айткаш, ону кыска хуусаада иитипирлеп бээрин дайынның хоочунунга бүзүретен.

Бистиң корр.

Виталий Шайфуллинның тырттырган чуруу.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Григорий Огнев сөс алгаш, немец эжелекчилерни чылча шавар дээш совет улус чаңгыс эпсеткилдиг демиселче киргенин демдеглээш, Тывага чурттап турган Совет Эвилелиниң хамаатылары изиг күзүлдиги-биле фронтуге чоруп турганын айткан. Кызылдың №1 школындан хөй аныяк оолдар дайынче чоруткан, оларның аразындан Михаил Бухтуев Совет Эвилелиниң Маадыры болган. Тываның арат чону калчаа дайынны чылча шаварынга улуг дузазын чедиргенин чугаалаан. Тывадан Ада-чурттуң Улуг дайынынга киришкеннерин аттарын сиилбирлээн тураскаалды Кызылга тургузарын өөренип көөрүн ол дилээн.

Байырлыг кезээге чүве чугаалаан Тыва Республиканың шериг

комиссарының түр хүлээлгезин күүседип турар Александр Цыганок, Кызыл хоорайның уруглар организациязының удуртукчузу Юлия Смайловская республиканың шериг назылыг оолдары база найысылалдың аныяктары дайынның хоочуннарының чаагай чаңылдарын төлептиг-биле уламчылаар, улам байыдып көвүдөдир, Улуг Россияны, ооң иштинде Тываның күчү-күжүн сайзырадыр, бай-байлаан көвүдөдир дээрзин чыылганнарга бүзүретеннер.

Ооң-биле Тиилелгениң 64 чылынга тураскааткан байырлыг кезээ доозулган.

Кезээниң киржикчилери республиканың уран чүүл мастерлеринин солун программалыг концертин көргөн.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Красноярскиде
Тываның хүннери

Красноярск крайга
Тыва Республиканың
хүннери май 14-16-да
болуп эртер.
(Ол дугайында материалдар
3-кү арында).

РОССИЯ-МООЛ
ЧУГААЛАЖЫЛ-
ГАЛАРГА
Ш.КАРА-ООЛ
БАЗА КИРИШКЕН

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол май 12-де Улан-Батор хоорайже ужупкан. РФ-тиң Чазааның Даргазы В.Путинге удурткан делегацияның составынче бистиң Даргавыстан аңгыда, РФ-тиң энергетика сайыды Сергей Шматко, көдээ ажил-агый сайыды Елена Скрынник, транспорт сайыды Игорь Левитин, Калмыкияның Президенти Кириш Илюмжинов болгаш өске албандужаалдыг удуртукчулар кирип турар. Чугаалажылгалар май 13-те болган.

Чугаалажылгаларның кол темазы — транспорт, көдээ ажил-агый болгаш казымал байлактарны казып тыварының талазы-биле адырларга кады ажилдажылга. РФ-тиң Чазааның Аппарадының удуртукчузунуң оралакчызы Юрий Ушаковтуң чугаазы-биле алырга, РФ-тиң Транспорт яамызы биле Моолдун орук, транспорт, тудуг яамызының, «Россияның демир-оруктары» ААН биле моол күрүне компаниязының, «Аэрофлот — Россияның авиа-шугумнары» биле моол MIAT деп компанияның аразынга кады ажилдажылганың дугуржулгаларына ат салыышкыны болган.

КАЖЫЫДАЛ
ТЕЛЕГРАМMAZYН
ЧОРУТКАН

Май 10-да Иркутск облазының губернатору Игорь Есиповский агаарга болган озал-ондакка амы-тынындан чарылган.

Айыыл-халапка таварышкан губернаторнуң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге Россияның Президенти Дмитрий Медведев ханы кажыыдалын илереткен.

Игорь Есиповский 50 харлап тургаш амы-тынындан чарылган. Иркутск облазының губернатору бооп, ол эрткен чылын ноябрь айда ажилдап эгелээн.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Иркутск хоорайже ханы кажыыдал илереткен телеграмманы чок болган губернаторнуң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге дамчыткан.

«Тува-Онлайн» медээлер агентилели.

КЫЗЫЛГА ФРОНТУЧУЛАРГА ТУРАСКААЛДЫ ТУРГУЗАР

Бистин Төрзэн чуртувустун хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш Ада-чуртун Улуг дайыныга маадырлыгы-биле амы-

тыва эки турачы дайынга кириш-кеш, маадырлыг чоруун көргүскеннер. Оларның аразындан Михаил Бухтуев, Александр Семирацкий, Хомушку Чүргүй-оол, Түлүш Кечил-оол Совет Эвилелиниң Маадыры бедик атка төлөптүг болганнар.

Төрзэн чуртунун хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш дайынга маадырлыгы-биле амы-тынын берген

киржикчизи, тыва эки турачы Вера Чүлдүмовна Байлак чүве чугаалааш, эжелекчи дайынны караа-биле көрүп, боону холга тудуп алгаш, оларны узуткап чок кылып чораан кижилер болгаш бо тирилелгени чедип алыры канчаар-даа аажок берге болганын тайылбырлааш, бүгү чонунуң чаңгыс тура-сорукутуг, демниг деткимчези-биле, Кызыл Шеригниң күчү-күштүгү-биле, бүгү күштү мөөңүзүн-биле калчаараан дайынны узуткап чок кылгаш, төөгүге турбаан улуг ужур-дузалыг тирилелгени чедип алганын айтыпкан.

Амгы бо тураскаалдың девискээрин моон соңгаар «Дайынга амы-тынын берген дайынчыларның шөлү» деп адаар шийтпир хүлээп алдынганын Кызылдың Төлээлекчилер хуралының даргазы Виктор

палатазының даргазы Хонук-оол Монгуш чугаазынга демдеглээн. Бичии Тыва республика айыылга таварышкан акы-дуңма чуртка бодунуң өңчүзүнүң колдуунда 50 хире хуузуң дузаламчыга берип, шилиттинген оолдар, кыстарын дайынче чорудуп, интернационалчы хүлээлгезин ыдыктыгы-биле күүсеткенин ол айтыпкан.

Дайын шөлүңге маадырлыгы-биле амы-тыныңдан чарылганнарда, дайынга туттургаш, каржы-дерзиги хилинчектен өлгеннерге, дайынның огунга аар балыглангаш, бертинип-межелгеш, соонда мөчээнерге, назылап кырааш, чырык өртемчейден чарлып чорутканнарның чырык адынга тураскаадып, бир минутаның дургузунда сактышкынны митингиниң киржикчилери кылган.

Дайынга маадырлыгы-биле амы-тынын берген дайынчыларның мөңгө от хып турар тураскаалыңа дириг чечектер болгаш боодал чечектер салыры эгелзэн. Кударанчыг хөгжүм аялгалары, бооларның дааштаашкыны шөлге чаңгыланып, динчиреп үнгөн.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының даргазы Хонук-оол баштаан Ада-чуртун Улуг дайынының киржикчилери, Чазак кижигүннери, Улуг Хуралдың депутаттары чечектерни тураскаалга салгаш, хүндүткелдин мөгейиг езулалдарын кылганнар. Оларның соонда яамыларның, агентилелдерниң, шериг кезээниң, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның, политиктиг партияларның, аныяктарның, пионер

тынын берген дайынчыларга найысылалдың парк аксында шөлде тураскаалга дириг чечектер болгаш боодал чечектер салырынга тураскааткан митинг май 9-та болуп эрткен.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, Тирилелге хүнүнүң байырлалын белеткээр болгаш эрттирер организастыг комитеттин даргазы Анатолий Дамба-Хуурак сөс алгаш, дайынның киржикчилеринге байыр чедирип чүве чугаалаан. Ада-чуртун Улуг дайыныга сөөлгү октуң чазылганындан бээр 64 тайбың чылдар эрткен. Бо дээрге эң-не коргунчуг болгаш дерзиги дайын болган, ол 20 миллион ажыг совет улустун амы-тынын алгаш барган, кончуг улуг чидириг, кажыыдал болган. Кандыг-даа бергелер, моондактар турза-даа, хей национал совет улус, оон маадырлыг Кызыл Шерии улуг дайынга төөгүлүг тирилелгени чедип алган, бо дээрге делегей ужур-дузалыг, үнелеп четпес кайгамчыктыг улуг болуушкун болганын оратор демдеглээн.

Тыва Арат Республика дайын чылдарында акы-дуңма совет улуска, оон Кызыл Шеринге дузалап, эжелекчи дайынны тирилээрине үлүүн киргенин ол айтыпкан, тыпкан алдын курлавырын бүрүнү-биле Совет Эвилелинге бергенин, 5 эшелон мөөң белекти чорутканын болгаш өске-даа ажыктыг дузаны чедиргенин чугаалаан. Дайын эгелзэн хүнүнде-ле эки тура-биле дайынга киржи күзелин илереткен бир муң ажыг билдиришкенин ТАР-ның хамаатылары кириген. Тывага чурттал турган хей санныг совет хамаатылар болгаш 220 хире

дайынчыларга маңаа чаа тураскаалды тургузар шийтпир хүлээп алдынганын, ону тудуп тургузар черде дашты салган, аңаа Тыва Арат Республикадан дайынга киришкеннерниң адын мөңгөжидип, мань дашка сиилбирлеп бижиирин Анатолий Дамба-

Хуурак чыылганнарда дыңнаткан. Бистерге тайбыңны, хостуг амыдырал-чуртталганы, ааскежин чаалап берген дайынның маадырлыг киржикчилеринге өөрүп четтиргенин, черге чедир күдүк басып мөгейип турарын ол илереткеш, оларның алдарлыг ажилхерзэн дөзөл салгаарын, ону чедишкенин уламчылаарын, улам байыдып көвүдөдирин аазаан. Ада-чуртун Улуг дайынының

Тунев саналыңа чугаалааш, бо девискээрни чаагайжыды кылып, кончуг чараш, көрүштүг шөл болурун айтыпкан.

Тирилелгениң хүнүн бүгү делегейде демдеглеп турар. Бо делегейниң ийиги дайыныга ниитизибиле 50 миллион кижиле амы-тыныңдан чарылган, Совет Эвилели 26 миллион кижизин чидирген, ынчангаш бөгүн качыгдалды болгаш тирилелгени демдеглеп турарын ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер

организацияларының төлээлери, хоорайның хей санныг чурттакчылары болгаш аалчылары дириг чечектерни болгаш боодал чечектерни тураскаалга салганнар.

Бо болуп эрткен митингден алгаш көөрге, Тирилелгениң ужур-дузанын чон бедии-биле үнелеп турары тодарай болган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Ай-кыс Маспык-орлдуң тырт-тырган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

«Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

А.В.Челтыгмашевке тыпсырының дугайында

Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйын хөгжүдеринге идеп-кейлиг киржилгези болгаш деткимчези дээш «Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Хакас Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Абрек Васильевич Челтыгмашевке тыпсыр.

Кызыл хоорай

2009 чылдың май 5

№ 116

КФКБ-ниң КТРК «Тыва» салбырының ажилдакчыларын шаңнаарының дугайында

Радио болгаш телевидениени хөгжүдеринге ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты радио-дамчыдылга албанының үн режиссеру Лариса Александровна Чыртай-оолга тыпсыр.

Радио дамчыдылганын болгаш телевидениени хөгжүдеринге чедишкенини болгаш хей чылдарда үр-түннелдиг ажилы дээш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле бүдүрүлгө-техниктиг килдистиң начальниги Владислав Данзы-Баирович Кууларны, ажылгала болгаш оран-сава септелгезиниң участогунуң начальниги Олег Түмен-Баирович Ооржакты шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың май 5

№ 117

«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты О.В.Афанасьевага, О.Х.С.Эртинеге тыпсырының дугайында

Аныяк салгалды өөредир, кижизидер херекке ачы-хавыязы болгаш өөредилге системазынга хей чылдарда үр-түннелдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Тыва Республиканың Таңды кожуунунуң школа назыны четпээннерниң «Алдын дүлгүүр» уруглар сады» муниципалдыг өөредилге албан чериниң эргелекчизи Ольга Веннадьевна Афанасьевага, Тыва Республиканың Тес-Хем кожуунунуң «Чыргаландының ниити билигн ортумаа школазы» муниципалдыг ниити билиг албан чериниң эге класс-тар башкызы Очур-Хоо Сагдыева Эртинеге тыпсыр.

Кызыл хоорай

2009 чылдың май 5

№ 118

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Бөгүн Красноярск крайда Тываның хүннери эгелээн

Сибирь регионунуң Красноярск крайының губернаторунга Красноярск крайга Тыва Республиканың хүннерин эрттирер ажилчын бөлүктүн хуралы болуп эрткен. Шак мындыг байырлалдыг хемчеглерни Красноярск хоорайга эрттирериниң чылдагааны анаа тава-рылга эвес, чүге дизе бо чылын Красноярск крайның тургустунганын-дан бээр 75 чыл ою база Тыва Республика Россияның составынче эки тура-биле киргенин демдеглээн 65 чылы дакпырлажып турар.

Улуг уjur-уткалыг бо болууш-күннарга даянган байырлал хүн-нерин эрттирериниң хүн чурумун Красноярск крайның губернатору Александр Хлопонин болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол ужуражылга үезинде чугаалашканнар. Кожал-хелбээ чыдар регионнар аразында ийи субъектинин эп-найыралдыг, бир демниг кады ажилдап-амы-дыраарына ажыктыг хемчеглер болур Красноярск крайга Тыва Республиканың хүннерин май 14-16-да эрттирерин олар тодарадып дугурушкан турган.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолга баш-таткан делегацияның составынче республиканың хоойлужулга болгаш күүсекчи эрге-чагырга ор-ганнарының төлээлери, республи-каның бүдүрүлгелериниң удуртук-чулары, хуу сайгарлыкчылар, культураның болгаш уран чүүлдүн ажилдакчылары кирген.

Байырлал хүннеринде програм-ма езугаар садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культур-луг кады ажилдажылга дугайында дугуржулга керээлерге база ол ышкаш ук дугуржулгаларның хем-чеглерин амыдыралга боттанды-рар протоколга Красноярск край-ның губернатору Александр Хло-понин болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол атты салыр. Ол ышкаш ийи субъектинин аразында агроулет-пур, арга-арыг адырларының бол-гаш туризмни сайзырадып неп-тередир бүдүрүлгелер, биче бол-гаш ортумак хемчээлдиг сайгар-лыкчы чорукту шуудадыр болгаш оларга дуза-деткимче чедирер ал-бан черлери, организациялар, куль-тура болгаш информация талазы-биле солчулгаларны боттандыра-р хөй-хөй керээлерни, дугуржулга-

ларны база чедип алыр сорулга салдыган.

Май 15-те Красноярск хоорайга байырлыг хемчеглер ажыттынар. Ол хүн эртенги шактарда Тыва Рес-публиканың Чазааның удуртук-чулары Сибирь федералдыг уни-верситетке студентилер болгаш аспирантылар-биле ужуражыр. Красноярск хоорай Тываның про-фессионалдыг кадрларын белет-кээринге улуг үлүг-хууун кирип турар. Бо хүннерде мында 567 тыва студентилер өөренип турар, олар-ның аразында 379 кижикерээ езугаар тускай сорулга-биле янзы-бү-рү мергезилдерни чедип ап турар-лар. Бо чылын 88 аныяк специали-стиң аразында 80 кижикерээ эртем-ниг республикаже ээп чанып кээр.

Дүш үезинде Красноярск крайның чагырга черинге кожа-хелбээ чыдар акы-дунмалышкы кожолар аразында кады ажилда-жылга дугайында дугуржулгага ат салыр. Оон иштинде "Кызыгаар чок Сибирь" деп Сибирьниң регионнар аразында сайгарлыкчыларның хөй-ниити организациязы болгаш Тыва-ның Сайгарлыкчылар эвилели сай-гарлыкчы чорукту деткири-биле кады ажилдажылганы дугуржулга керээзинге ат салыр.

Хоорайның Культура болгаш төөгү төвүнге ийи регионнуң сура-лыг ус-шеверлериниң делгелге-рин органиастаар. Тываның На-ционал музейи Красноярск край чурттуг Владимир Ермолаевтиң Тываның төөгүзүн көргүскен эрт-кен чүс чылдың эгезинде тырттыр-ган ховар дээн фото-чуруктарлыг экспозицияны бараалгадыр. Крас-ноярск хоорайның чурттакчыла-рынга болгаш оон аалчыларына музейниң шыгжамыр фондузундан хам кижиниң идик-хевин, этно-графтыг чүүлдерин, аъттың чүген-чуларын, шажын-чүдүлгениң су-дурларын, эт-херекселдерин көр-гүзөр. Чуруурунга салым-чаянныг болгаш билдингир чурукчулар Сергей Ланзының, Владимир Де-минин, Всеволод Тас-оолдун бол-гаш амгы үениң аныяк мастерлер-ниң чураан ажилдарын Тываның Чурукчулар бажыңы белеткеп алган.

Кежээки үеде хоорайның Опе-ра болгаш балет театрынга Тыва-ның уран чүүлүнүн мастерлериниң концерти болур. Аңаа Тимур Ду-лушке удурткан Тыва Республи-каның Чазааның үрер хөгжүм херек-селдериниң оркестри, бүдүн деле-

гейге сурагжаан күрүнениң "Саян-нар" ансамбли, уругларның этно-графтыг "Октай" коллективи, "Эде-гей" ансамбли, делегей чергелиг хөөмөй мөөрейиниң Гран-призин чаалап алган Мөңгүн-оол Ондар болгаш өскелер-даа боттарының солун концертин бараалгадыр.

"Кожавыс Тыва Республиканың хүннерин демдеглеп тура, бис Ты-ва чурту-биле оон мурнунда турган харылзааларны улам быжыктырып, сайзыралче угланган болгаш кады демнежип амыдырап-чурттаарын бадыйткаан чаа-чаа базымнарны кылып эгелээр бис, ынчангаш бүдүн чурттуң болгаш делегейниң сөөлгү үеде Тываже угланган улуг кичээ-гейин херечилээн Кызыл — Кураги-но демир-орук тудуунче эң кол үлүү-вүстү кириштирип, дуза-деткимчени көргүзөр уjurлуг бис" — деп, гу-бернаторнуң оралакчызы, байыр-лалдыг хемчеглерни органиастаар ажилчын бөлүктүн даргазы Вадим Паршин демдеглээн.

"Тыва-Онлайн" медээлер агентилели.

Тускай эртемнигнин сүмези

ДАГААДАН АЗЫРААЛЫҢАР

"Енисей" куш фабриказының тускай эртемниг мастери Соскур-оол ОНДАР бодунуң арга-сүмезин чон-биле үлежип тур

база чемге холуп болур.

Чемгерер хуусаалары база назы-хар аайы-биле ылгалдыг болур. 1-10 хонук назылыг дагаа оолдарын 2 шак болгаш-ла чем-герер, 11-20 хонук назылыг куш оол-дарын 3 шак болгаш чемгерер. Ын-чангаш чоорту дагаа оолдары өскүжеге чедир, бир хүнде 4 катап чемгерер кылдыр кызыргаш, ын-дыг чурумну доктаадыр. Бир аңгы оңгачага бичии-бичии сай даш-тарны база салып бээрге эки.

30 хонук четпээн назылыг дагаа оолдарына тарааны коржаңдан ылгаар, шишкир, шүүрээр, чел-биир. Эртенги чемге балык үзүн тарааның коржаңына холааш бээр. Багай шимчеп турар болгаш чемненири арай шоолуг эвес дагааларны ылгап аңгылааш, эки чемнер-биле чемгерер болза эки.

5 дөрбелчин метр хемчээлдиг шөлдүг кажаага 15 дагаа оглун тургузуп болур. Агаарның темпе-ратуразы 18-20 градус чылыг болур уjurлуг, а өл-шыгы 60-70 хуу. 1-5 хонуунда чедир дүн-хүн чокка чырык кажаага олар турар, 6-22 хонук назылыг апаарга, 30 минута дургузунда кажааның чырыын өжүрүп турар болза эки, а 23-35 хонук эрткенде, хүннүн-не 30 минута дургузунда караңгы черге тургузар. Дагаа оолдарының өзүлдезинде 17 шак дургузунда

электри чырыы хып турары албан. Ийи ай эрткенде, дүнеки чырыкты ап кааптар. Дагаа кажаазының температуразы +12-16 градус болур уjurлуг, а өл-шыгы 60-70 хуу турары күзенчиг.

Кыжын дагаа кажаазының ишти +1 градус апаарга, чуургаалары 10-20 хуу кызырлыр, а кажан +2 - 5 градус апаар болза, олар шуут төрүвейн баар. Температура эмин эрттир улуг болурга база хоралыг. +38-40 градус агаарга дагаалар ийи шак болгаш өлүп эгелээр.

Ам бо үеде фабрика 90 муң бройлер чуурганы саткаш, инкуба-торга салган. 21 хонгаш частып келген 15 муң дагаа оолдарын чон-га садар, а 70 муңун маңаа өстүрер план бар. Ынчангаш дагаа ээдин анаа чигге-даа, ээдин ыштап, как-пактап, бустап дээш, канчаар-даа болбаазыраткаш садып болур аргалыг бис.

Халдавырлыг аарыгларның өөскүдүкчүлеринге Тываның кыжы соок, агаар-бойдузунуң кадыг-бергезиниң ачызында куш гриви деп хамчыктыг аарыг республикага туруп көрбээн.

А улус-чоннуң эскерин-биле алырга, аскыр дагааның эртенги ырызы аал-коданны камгалап, ба-гай чүүлдерни болдурбайн, аза-четкерлерни хойзуп, ырадыр сывыртаар дээри анаа эвес.

Мен чаа тургустунган "Енисей" куш фабриказының тускай эртем-ниг специалисти болганымда, бо берге үеде республиканың өг-бүлө бүрүзү дагааны азырап алырын күзээр-дир мен. Чүгле дагаа оол-дарын канчаар азырап, дорукту-руп, оларны онча-менди камгалап алырының талазы-биле оларның айтырыглары хөй болурга, бо би-жээн чүүлүм шак ындыг кижилерге арга-сүме-даа болур чадавас.

Дагаа — өске дириг амытан-нарга бодаарга, бодунуң даштыкы хевирин, организминин тургузуу, азырал талазы-биле болгаш кижиге ажыкты-биле онза ылгалып турар азырал куш. Ол, чымчак болгаш амданныг ээттиг, кижинин организ-минге ажыктыг, чугула херек хи-миктиг болгаш минералдыг бүдү-мелдер-биле байлак чуургаларны берип турар. Бойдустан чаяаган камгалал хаптыг чуургада белок, үстер, углеводтар болгаш витамин-нер хөлчок хөй. Соодукчу чокка-даа оон чуургазы элээн үр үеде үрелбес шынарлыг. Дагааның чуур-галаар уксаазы хүннүн-не чуурга-лар төрүүр, а бүдүн чылда 250 хире чуурганы кижиге берип болур.

Кижиниң азырап турар малы-ның аразында дагаа эң-не хөй бүдү-рүкчү чаяаныг, чуурга базар да-гаалар чылда 150 дагаа оолдарын басып бээр, оларны 5 ай дургузун-да азыраарга, ортумаа-биле олар 60-70 хире улуг дагаалар апаар. Чаңгыс дагаа бир чылда 200 кило-грамм деңзилиг дагаа ээдин бээр аргалыг. Чылда бир кижиниң дагаа ээдиниң хереглели 60 килограмм болур, ынчангаш 3 кижини ол чайлыг хандырыптар аргалыг. Эт-кир бройлер дагаа уксаазы дыка өзүгөн, чаа частып келген дагаа

оглу 40 грамм деңзилиг, а ийи-үш ай эртерге-ле, ол 1600-2000 грамм чеде бээр.

Дагаа ээдиниң эң эки шынарлыг кезээ оон хөрээнде болур, кижиниң организминге ол дораан эстип каар шынарлыг, шингээттингир, ын-чангаш ол диеталыг чемге хамаар-жыр, бичии чаш уругларга, аарыг-аржык болгаш назы-хары улгады берген кижилерге дыка ажыктыг.

Оон чүглерин, дүгүн сыртык, чоорган, идик-хеп даараарына ажыглаар. Дагаа өдээ бистиң ого-род, садтарывыска ховар дээн чемишчилдиге база бооп болур.

Дагаа азырап турар тускай эр-темниглерниң санаашкыннары-биле алырга, дагааның 1 килограмм ээдин өстүреринге 2,2 - 2,5 килограмм, а 10 чуурганы алырда - 1,6 - 1,7 килограмм янзы-бүрү чемни ажыглаар.

Чаш дагаа оолдарын онча-менди азырап алыр деп бодаар болза, оларның чиир чемин янзы-лап, норма-чижек аайы-биле бээр болза эки. Оларның чеминге хлеб-тиң кадыг кара картын изиг сугга ылчыраткаш, берип болур. Кижиниң чиген чеминиң артынчыларын арыдыр чуггаш, хайындыргаш бээр болза база эки. Хайындыргаш, шылын каапкан сөөктерни чуура соктааш бээрге, ол минералдыг болгаш белок бүдүмелдерлиг чем болур. Ногаа аймаанга хамааржыр морковту, свекланы, капустаңың бүрүзүн, брюкваны хайындырган изиг суг-биле чуггаш, хөй бээр. Ол ышкаш чип болгу дег яблоко, грушаның ирий берген черлерин арыглап-аштааш, арыг артынчы-ларын база хээп бээр. Белоктуг тарааның бүгү хевирлерин чемге ажыглап болур, а горох, бобылар,

чечевица, жмыхтарны улуг дагаа-ларга бээр.

Мал продукциязы болур тырт-кан сүт, хойтпак, тарак, божа, аар-жы дээн чижектег чемнерни тараа аймаанга холуп бээрге эки. Мал сокканда, инектиң өкпезин, хаван-ның ижин-хырнын арыды чуггаш, хайындыргаш бээр. Чемниң эң кол кезээ болур сугну хайындыргаш, үргүлчү бээр күзенчиг. Сөөк дал-ганын, балык сөөгүнүн далганын солуп болур шыйлашкыннары, пагаларны, эт артынчыларын бол-гаш сөөктү чуура шаап, дээрбедеп бээрге, улам эки.

Назы-хары 8-45 хонук болган дагаа оолдарына неделяда ийи катап 0,1 хуу ажыг калийлиг мар-ганцовканы чылыг сугга холааш, оларның суг ижер саваларына кудуп бээр, оон соонда 30 минута эрткенде, ону төккеш, савазын чуггаш, ижер суун арыг суг-биле солуур дуржулга дагаа оолдары-ның ишти-хырнын аартпас болур.

Витаминнер — чаш болгаш улуг дагааларның амыдыраарына болгаш өзүп-мандырынга эң чугула херек бүдүмелдер-дир. Эң кол витаминнер А, D, B чемге чок болур болза, оларның организми авитаминозтап аарып, шуут өспөйн азы хорап болур.

А витамин капуста, морковь, тыква, кукуруза, сула, арбай, сиген, шагар-оётта элбек, D витамин балык үзү, дрожжиде бар. Кыжы үеде балык үзүн 1-1,5 грамм бир башка онааштыр бээр. В витамин дрожжиде, сүттүн сарыг-суунда, балык сөөгүнүн далганында хөй. Соок үеде хүннүн-не шиви будуун далганнааш, оларга бээрге, до-нуучал болбас. Чугайлыг чемнер чокта, ону солуп болур ыяш хүлүн

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

«Тыва Республиканың чуртталга ипотека чээлизиниң талазы-биле агентилел» ажык акционер ниитилелдин Хайгаарал чөвүлелиниң составынга өскерилгелер кириериниң дугайында

2009 чылдың февраль 27 № 56 Кызыл хоорай

2001 чылдың декабрь 21-де Федералдыг «Күрүнениң болгаш муниципалдыг эт-хөреңги хуужударының дугайында» № 178-ФЗ хоойлуга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың декабрь 24-те «Тыва Республиканың чуртталга ипотека чээлизиниң талазы-биле агентилел» ажык акционер ниитилелдин Хай-

гаарал чөвүлелиниң составын бадылаарының дугайында» № 767 доктаалы-биле бадылаан Хайгаарал чөвүлелиниң составынга Тыва Республиканың юстиция херектериниң талазы-биле сайыды К.С.Мазурскийни кириер.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың декабрь 25-те «Күш-ажылдың хоочуну» атты тыпсырының дугайында» № 796 доктаалының № 1 капсырылганынга өскерилгелер кириериниң дугайында

2009 чылдың март 12 № 93 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың декабрь 25-те «Күш-ажылдың хоочуну» атты тыпсырының дугайында» № 796 доктаалының № 1 капсырылганын дараазында өскерилгелерни кириер:

а) 61 пунктунун «Фамилиязы, ады, адазының ады» деп графазында «Макарова» дээн сөстү «Маркова» деп сөс-биле солугу;

б) 67 пунктунун «Фамилиязы, ады, адазының ады» деп графазында «Макарова» дээн сөстү «Маркова» деп сөс-биле солугу;

в) 78 пунктунун «Шаңналдың хевири болгаш тывыскан хүнү» деп графазында «44» дээн санны «24» деп сан-биле солугу.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ОЛ.

Тыва Республиканың Өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле албанның дугайында Дүрүмге өскерилгелер кириериниң дугайында

2009 чылдың март 25 № 111 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың хоойлужудулгазын федералдыг хоойлужудулгага дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың декабрь 12-де № 725 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Өөредилге адырында контроль болгаш хайгаарал тала-

зы-биле албанның Дүрүмүнүн 5.12 пунктузунга өскерилгелерни «башкаарыкчы болгаш», «федералдыг бюджеттен субвенциялар болгаш» дээн сөстөрнү ап каапкаш, кириер.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелдин Дүрүмнеринге өскерилгелер кириериниң дугайында

2009 чылдың март 25 № 117 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 15-те «Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелдин Дүрүмүн болгаш оон тургузуун бадылаарының дугайында» № 606 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Даш-

тыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелдин Дүрүмүнүн 5-ки чүүлүнге 5.9, 5.10 иштики пункттар-биле дараазында уткалыг өскерилгелерни кириер:

«5.9. Россия Федерациязының эрге-хоойлуларына дүүштүр даштыкы күрүнелер-биле кады ажылдажылганы, ол ышкаш кызыгаар чанында девискээрлерге кады

ажылдажылганы чорудар;

5.10. Россия Федерациязының эргезинде турар айтырыглардан аңгыда, даштыкы күрүнелде турар чаңгыс чер-чурттугларынга хамаарыштыр күрүнениң политиказын

чорударына киржир.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазаның чанында миграция айтырыгларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының составынга өскерилгелерни кириериниң дугайында

2009 чылдың март 26

№ 122 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың сентябрь 12-де «Тыва Республиканың Чазаның чанында миграция айтырыгларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының дугайында» № 1076 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың миграция айтырыгларының тала-

зы-биле ведомстволар аразының комиссиязының составынга, капсырылгала дүүштүр ону чаа редакция-биле бижи, өскерилгени кириер.

2. Ук доктаалды «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың март 26-да № 122 доктаалына капсырылга

Тыва Республиканың Чазаның чанында миграция айтырыгларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының СОСТАВЫ

Дамба-Хуурак А.П. – Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, даргазы;

Артына А.К. – Тыва Республиканың экономика сайыдының бирги оралакчызы, даргазының оралакчызы;

Оюн С.М. – Тыва Республиканың Чонну ажылга хаара тудар агентилели күрүнел албан чериниң кол специализи, харыскалгалыг секретары;

Дудуп Н.В. – Россияның миграция талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада килдизиниң начальнигиниң хүлээлгезин күүседип турар (чөпшээржилге-биле);

Зубалев В.С. – Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыдының оралакчызы;

Конева Е.А. – Статистика талазы-биле федералдыг күрүнел албан чериниң Тыва Республикада девискээр органының килдиз начальниги (чөпшээржилге-биле);

Монгуш О.С. – Херглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун хайгаараар талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузунун оралакчызы (чөпшээржилге-биле);

Монгуш С.Х. – Кызыл хоорайның мэриниң хоойлу-дүрүм айтырыглары болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар органнар-биле кады ажылдажылга талазы-биле оралакчызы (чөпшээржилге-биле);

Олченбен Ш.В. – Россияның үндүрүг

талазы-биле федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң килдиз начальниги (чөпшээржилге-биле);

Пинясова Е.В. – Тыва каайлы чериниң начальнигиниң бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар (чөпшээржилге-биле);

Перелеева А.Н. – Тыва Республикада хоойлу-дүрүм камгалаар хөй-ниити шимчээшкениниң удуртукчузу (чөпшээржилге-биле);

Салчак А.М. – Күрүнениң күш-ажыл инспекциязының Тыва Республикада удуртукчузунун оралакчызы (чөпшээржилге-биле);

Санчат А.С. – Тыва Республиканың тудук, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый сайыдының бирги оралакчызы;

Суван-оол О.Н. – Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының оралакчызы;

Тулуш О.П. – Тыва Республиканың Чазак Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелиниң килдиз начальниги;

Чаж-оол В.С. – Тыва Республиканың Чонну ажылга хаара тудар агентилели күрүнел албан чериниң директору;

Шмелева Н.В. – Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызының профессионал өөредилге болгаш кадрлар белеткээр эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Кочетов чаңгыс мандаттыг № 22 соңгулда округунун талазы-биле депутаттың бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксадырының дугайында

2009 чылдың апрель 2 № 90/352-5 Кызыл хоорай

Кызыл хоорай судунун 2009 чылдың февраль 9-та шиитпириниң хоойлу езугаар күш киргени-биле база Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палаталарының депутаттарының эрге-байдалдарының дугайында» хоойлунун 3 чүүлүнүн 1 пунктузунун 3 иштики пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2009 чылдың апрель 2 № 90/353-5 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 8 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының даргазының хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2009 чылдың апрель 2 № 90/354-5 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» федералдыг

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Кочетов чаңгыс мандаттыг № 22 соңгулда округунун талазы-биле депутат Алексей Кошкар-оолович Монгуштун бүрүн эргелерин 2009 чылдың апрель 2-де хуусаадан эрте соксадыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

1. 1950 чылда төрүттүнген Серафима Маадыевна Оюну Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

хоойлунун 28 чүүлүнүн 7 кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Серафима Маадыевна Оюну Чеди-Хөл

кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының даргазының хүлээлгезинден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын»

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

ДЫҢНАДЫГЛАР

Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин немей тургузары-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Россияның Күрүнел Думазына, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына депутат мандаттарны хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг кандидаттар даңзыларын идип үндүрген политиктиг партияларга, Чеди-Хөл кожуунун Төлээлекчилер хуралының бодунга, соңгукчуларга чурттап-ажылдап, албан-хаап, өөренип турар черлериниң аайы-биле Чеди-Хөл кожуунун (шиитпирлеп бадылаар уjurлуг чаңгыс кежигүн) девискээр соңгулда комиссиязының составының кезин немей тургузар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээриниң дугайында дыңнадып тур.

Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составынча саналдарны бо дыңнадыг парлаттыг хунунден эгелеп үжөн хонук дургузунда кирип болур. Саналдарны кириер адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, каб. 210, телефону (39422) 2-10-09.

Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Чеди-Хөл кожуун-

нарын девискээр соңгулда комиссияларының кежигүннерин немей тургузары-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Россияның Күрүнел Думазына, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына депутат мандаттарны хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг кандидаттар даңзыларын идип үндүрген политиктиг партияларга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Чеди-Хөл кожууннарның Төлээлекчилер хуралының бодунга, соңгукчуларга чурттап-ажылдап, албан-хаап, өөренип турар черлериниң аайы-биле Сүт-Хөл кожуунун (шиитпирлеп бадылаар уjurлуг чаңгыс кежигүн), Чөөн-Хемчик кожуунун (шиитпирлеп бадылаар уjurлуг ийи кежигүн), Чеди-Хөл кожуунун (шиитпирлеп бадылаар уjurлуг чаңгыс кежигүн) девискээр соңгулда комиссияларының составының кезин немей тургузар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээриниң дугайында дыңнадып тур.

Саналдарны бо дыңнадыг парлаттыг хунунден эгелеп үжөн хонук дургузунда дараазында адреске кириер: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, каб. 210, телефону 2-10-09.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Көдээ ажил-агый
килдизинин почтазындан

Бо хүннерде “Адарган” МКБ-ниң аныяк кадарчылары Буян-маа Мөңгеевна, Кара-Кат Наа-дакович Доңгактарның база Эрес Владимирович болгаш Чимисмаа Мөңгеевна Сааяларның өг-бүлелери октаттыг ээн бригада төвү турган Кара-Тейни ээлеп, аңаа хой кажаазын, чуртталга бажынын, чунар-бажынын, сизген кажаазын, арыглары черни тудуп кылып алгаш, кадарчылап эгелээнинден бээр үр-ле болбаан.

кирип турар столоваяны кылырын планнап алганнар. База ол ышкаш сизген кезип алыры-биле тускайлаан шөлдү малга са бастырабайн, оон эвээш эвес дүжүттү ажаап алырын бодап турар. Эрес Саая чыл санында-ла Наадымга киржип, өглер хоорайжыгажыга бодунун кылган өөнүн бүрүн бодун болгаш малындан бүдүрүп алган бүгү-ле национал аш-чеми-биле делгелгеге киржип, шаңналдыг черни доктаамал ап келгенин демдег-

САГЛЫ БАЖЫНДА КАРА-ТЕЙ БРИГАДАЗЫНДА

Аныяк ийи өг-бүлө малчын-нарың кодаанында боттарының хуузуңда хой, өшкүзү 800 баш, “Адарган” МКБ-ниң 300 баш шээр малын бөлүп алгаш, малдап турар. Оон аңгыда хуузуңда 20 ажыг мыйыстыг бода малды, 7 хире чылгы малды азырап, өстүрүп турарлар.

Электри күжүн тывылдырар кыдат шимчедикчинин чырынга магалыг, чаагайжыттыг амыдырал эгелзэн. Оон мурнунда Саглы бажында Сааялар чурттап чораан болгаш Эрес ачазының чурттап чораан чурту Сарыг шыктыг, делгем ховуларлыг, одар-белчириг Кара-Тейни кагбас деп бодааш, аңаа чаа кыштагы тудуп алганы чөптүг дижи, чон чугалажы берген.

Кара-Тейниң чоогунда Саглы бажының кара суглуг калбак, делгем сизген шөлдүг улуг шык чер бар. Олар эрткен чылын оон 150 тонна сизгени белеткеп алгаш, оон 40 тонназын Мөңгүн-Тайганың малчыннарынга саткан.

2008 чылда Сааяларның өг-бүлөзи Аныяктар чылынга уткуштур кыштаанга аалчылар хүлээп алып, оларны хондурар, дыштаныр бажынын, орук-суур аргыжып, Мөңгүн-Тайганың Тоолалыг, Мугур-Аксы, Кызыл-Хая, ыраккы Даг-Алтай край, Кызыл хоорай болгаш өске-даа чурттакчылыг черлер-биле аргыжып төрөлдзэн, сургакчылаан кижилерге аштанып-чемненип дыштаныры-биле үнүп,

левес аргажок. Бо ийи аныяк малчын оолдар дээр, бажашкылардыр. Оларның алган кадайлары—Мөңгө Иргиттиң болгаш Маадыр ие Ак-кыс Доңгактың 10 кыстың сес, тос дугаар уруглары. Маадыр иениң кыстарының шуптузу республиканың янзы-бүрү адырларында тускай эртемнери-биле ажылдап, амыдырап-чурттап чоруурлар.

Эки үелерде Кара-Тей хойжу бригаданың республиканың үлегерлиг хой кажаазы, хураганнар теплицазы, беш-алды чуртталга бажыны, чунар-бажыны, культураның одаа болур делгем клуб-даа турган. Совхоз сандарап, хоозурап дүшкеш, кооператив апаарга, бо ажил-агыйның дүшкени-биле даргалап турган “хоптактар” Кара-Тейниң клувундан эгелзеш, бүгү-ле эт-хөреңгизин садып чипкенин Саглының чону эки билер. Үстүндө айтылган ийи аныяк өг-бүлө ак сеткилдиг, кежээ, күш-ажылга кызымаккай болгаш ажилгырының ачызында Кара-Тей хойжу бригаданың төвү катап тургустунуп турарында чон өөрүп, Аныяктар чылында бо ийи аныяк өг-бүлелерге, бажашкы аныяктарга, четтиргенин илередип, оларга кан дег кадыкшылды, аас-кежикти, күш-ажылчы чедишкиннерлиг болурун күзеп турар.

Намажаан КУУЛАР.

Кызыл хоорай.

КАМГАЛАЛ ХЕМЧЕГЛЕР

• Мал-маган аарыгларына удур демисел •

Тыва Республиканың мал эмнелгезинин мал аарыгларын хайгаараар албан черинин халдавырлыг аарыгларга удур демисел чорудар отрядтың начальниги Александр Сааяның дыңнатканы-биле алырга, 2008 чылда оларның кылып чоруткан ажылдары элзэн хөй болгаш аарыга удур хемчеглери дээштиг болган.

2008 чылда өөскүп үнген бруцеллез аарыгының нарын байдалын чавырылдырганының түннелинде, көргүзүлгөр чүгээртзэн. Ниитизи-биле 42566 баш бода, 41476 баш шээр малдың ханын ап, тускай дериглерлиг лабораторияга хынаанының түннелинде, 1047 баш аарыг мал тодараттыг, оон иштинде 213 баш бода, 834 баш шээр мал бар бооп турар. Бруцеллезка удур камгалал тарылгаларны 9462 баш мыйыстыг бода малга, 497172 баш шээр малга тараан, планың күүселдези 99,6 хуу болгаш 71 хуу болган.

Бо талазы-биле эки ажылдаан кожууннары айтып каары чугула. Мөңгүн-Тайга кожуун бодунун планын 114 хуу, Чаа-Хөл – 109, Сүт-Хөл – 100, Улуг-Хем – 100, Каа-Хем – 93, Би-Хем – 93, Кызыл кожуун 80 хуу күүсеткен. 2008 чылда республиканың иштинде 25 кижиге бруцеллезтан аараан, ынчап кээрге 24 кижиге аарыгың чидиг хевирин-биле бир дугаар аараан, оларның аразында 14 хардан биче назылыг 12 назы четпээн уруглар бооп турар. Барыын-Хемчикке 14 кижиге аараан, оларның 8-зи – бичии уруглар, Чөөн-Хемчикке 3 кижинин бирээзи – назы четпээн уруг, Бай-Тайгага 4 кижиге аараан, оларның бирээзи – назы четпээн, Кызыл хоорайга 3 кижиге, оларның 2-зи – назы четпээн уруглар, Каа-Хем кожуунга чаңгыс кижиге бруцеллезтан аараан болуп турар.

Мал аарыгларына удур демисел чорудар станцияның аңгы-аңгы чылдарда кылып чоруткан ажылын шинчилеп көөрге, сөөлгү чылдарда бруцеллезка удур профилактика ажылдарын чорударыга акшаландырышкынын хандырылганының талазы-биле байдал арай нарын болган. Республиканың иштинде чонун дириг малды болгаш оон эдин садып-саарар чоруун шыңгы хыналда-кичээнгейге албаан-дан ук аарыг өөскүп үнген бооп турар. Оон байдалын өөренип көргөш, 2008 чылда чылдың камгалал тарылга планын шээр малга 350 муң баштан 700 муң баш кылдыр өстүргөн.

Сөөлгү он чылдың түннелдери-биле ап көөрге, бир эвес кайы-бир кожуунга бода болгаш шээр малдың 60 хуузуңга бруцеллезка удур камгалал тарылгаларны үезинде кылып каар болза, малдың болгаш кижилеринин бо аарыгдан аарыыр

таварылгалары ол кожуунда колдуу чок болурунга улуг магалык бар.

2008 чылда бруцеллез аарыгын-дан камгалаарына болгаш ону когу-биле узуткап чок кылып тускай доктаал-саавырларны хүлээп алган. Оон-биле чергелештир Тыва Республиканың Чазаа республиканың девискээринге бруцеллез аарыгын узуткап чок кылыры-биле 2012 чылга чедир комплекстиг программаны ажылдап кылгаш, 2008 чылдың июнь 6-да №346 доктаалы-биле ажылчын бөлүктү тургускан. Ол-ла чылда декабрь 9-та Чазактың №716 доктаалы-биле бруцеллезтан аараан малдың ээлеринге компенсация кылдыр 500 муң рубльди тускайлап үндүрүп берген.

2007-2008 чылдарда Тывага кажан-даа туруп көрбээн калчаа аарыг бүрүткеттинген. Кожалык чыдар Даг-Алтай, Хакасияның девискээрлеринде бөрүлөрниң көвүдээнинден биске калчаа аарыг өөскүп үнөр айылдыг байдал тургустунган. 2008 чылда республиканың мал аарыгларын тодарадыр ветлабораторияга 77 санныг материалдарын хынаан, оларның 39-зу аарыг деп тодараттыг. Ол дээр 4 бөрү, 8 дилги, 6 бода мал, 15 ыт, 6 диестир. Оларны Тываның Барыын-Хемчик кожуунун Кызыл-Мажалык, Аксы-Барлык, Барлык, Эрги-Барлык, Шекпээр, Дөң-Терезинден, Бай-Тайганың Кара-Хөлден, Чөөн-Хемчиктин Шемиден, Чаа-Хөлдүн Чаа-Хөлдөн, Тес-Хемнин Чыргаланды, Берт-Дагдан, Кызыл кожуунун Сукпактан, Ак-Довурак хоорайдан илередип тыпкан. Ынчанга ол үеде калчаа аарыгын камгалал тарылгаларны 20136 баш малга, 30524 ыт, диесте кылган. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың апрель 12-де үнген №222 доктаалы-биле ук аарыгга удур хемчеглер чорудар айны база чарлаан турган, Чазактың курлавыр фондузундан 248 муң рубльди үндүргөн. Ол акша-хөреңги-биле мал эмчилеринге тускай идик-хепти садары-биле 54 муң рубльди, бөрү, дилги, ыт болгаш диестер узуткаарына 89 муң рубльди, кывар-чаар материалдарга 105 муң рубльди тус-тузунда аңгылап берген. Эрткен чылын ээлеринин азыралындан үнген тоянчы 753 ытты, диести узуткаан. Ынчан кожуун бүрүзүңгө

черлик ыттар узуткаар бригадалар тургустунган, калчаа аарыгының дугайында тайылбырлап бижээн плакаттарны көскү черлерге аскан, хамаатыларга тайылбыр хуудустарны үлөп турган.

2009 чылда кылып чорудар ажылдар хөй, ону чедимчелиг болгаш дээштиг күүседир-биле улуг сорулгалар бар. Мал аарыгларына удур демисел чорудар сонугралдыг күштерни хаара тудуп мөөн-нээн. Час дүжүп, хар эрип, агаар-бойдус чылып келгенде, күрүнениң бактаап турар мал ажил-агый болгаш эмнелге эргелелдеринде часкы ажылдар эгелей берген. Кижиге болгаш мал-маганга онза айылдыг болгаш халдавырлыг аарыгларга удур тарылгаларны болгаш аарыгны илередип тодарадыры-биле тускай шинчилел ажылдарын чер-черлерде кылып эгелей берген, чижээ, бо неделяда Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик кожууннарда ниити мал-маганга яшур, чараалаар аарыгын камгалал тарылгаларны чорудары-биле айтаныр бис. Бо ажылдарны кылып чорударына бо чылын республиканың бюджетинден болгаш федералдыг төптөн алыр акша-хөреңги көрдүм-мээн-даа болза, бистиң талавыстан бо бүгү ажылды баш удур кылырынга белең бис. Акша-хөреңги-биле деткимче келгиге чедир боттарывыстың курлавырывысты ажылдап тур бис.

2009 чылда кижиге болгаш ниити малга онза айылдыг болгаш халдавырлыг бруцеллез аарыгына удур хемчеглер чорударына 700 муң рубльди, калчаа аарыгына удур 200 муң рубльди аңгылап, тускайлап каан. Чоокта чаа Чаа-Хөл кожуунун девискээринде Саргол деп черге бир кадарчының кода-ныч бөрү халдаан, кадарчы ону узуткаан, оон бажын республиканың мал аарыгларын илередип тывар лабораторияга эккээрге, ол аарыг деп тодараттыг. Эки чүүл чүл дээр, тус черин чурттакчыларынга, мал-маганынга ол хора чедирбээн бооп турар.

Аарыглардан өлүп хораан мал сегин шыгжаар тускайлаттыг 22 чер (скотомогильниктер) республикада бар, тускай чурум езугаар шыгжаары-биле чаартылга ажылдары ында дооступ турар. Чурттакчы чонга, мал-маганга халдавырлыг аарыглардан өөскүп үнөр айылдыг байдалды тургустуу-биле бистиң талавыстан кылып ужурулг ажылдар, хемчеглер алдынып турар.

Карим МОНГУШ
дыңнап бижээн.

Амыдыралдан дуржулга

АЧЫЛЫГ-ЛА АМАРАНТ

Чазак болгаш Көдээ ажил-агый яамызы мал өстүрүп азыраарыңче улуг кичээнгейни салып турар апарганы өөрүнчүг. Ынчанга мал азырап өстүрүп турар малчыннарга арга-сүмө болур чадавас дээш мону бижи олур мен.

Сөөлгү үеде улус амарант деп үнүштү хөлчөк мактап бижи турду. Шынап-ла, амарант — хуулгазынын, чараш үнүш. Американың инкилер болгаш ацтектер деп индей аймактары 8 муң чылдар мурнунда бо үнүштү тарып чип турган. Эрткен 20-ги чүс чылдарның 70 чылдарда Австралияның эртемденнери ама-

рантыны шинчилеп көөрге, оон составында макро-микроэлементилер-биле кады С витамин, каротин болгаш хөй белоктар бар болган. Ол талазы-биле делегейде аңаа деңнежир чаңгыс-даа үнүш чок деп түннелди олар үндүргөн. Оон хоолуу-сүтке деңнежир. База бир онзагай шынары — кижинин мага-

бодундан радионуклеотидтер дээр хоралыг бүдүмелдерни арыглар шынарлыг бооп турар. Оон үрезининден алган үс чыжыргана үзүндө оранчок ажыг шынарлыг. Амарантыны кара-бүүрек, диабет, сидинээр, семиртир аарыгларга, организмге витамин четпестээнде ажылдап турар. Үрезинин хлебке холуй быжырып-даа, хооруп-даа болур. Чекетелир мурнунда калустыгылаштыр янзы-бүрү салаттар кылып чиир.

Бызааларны оон-биле чөмгөргө, бир айда 25 килограмм дең-

зини немээр, а инектин сүдү дыка көвүдээр. Хаванны семиртип садар дээнде, хөй шимчээшкын кылбас тар кажаа кылгаш, 7-8 хонукта чөмүн үзүктелдирбейн, экидир чөмгөриптерге, туруп албас, ийи холунга даянып алгаш, шимчээр апаар, дыка семиртир. Артында хаванның ак өңү өскөрлүп, дүгү безин кылаңайнып, кижинин өңү кызылзымаар апаар. 80 чылдарның төңчүзүндө хаваннарымны, бызааларымны ынчаар азырап турдум, олар хөлчөк-ла семиртир деп чүвени ынчан бүзүрөп көргөним ол. Организмге черек бүгү бүдүмелдерни амарант чектири-биле берип турар. Үрезини каш-даа чыл дургузунда шыгжап болур. Чаңгыс-ла дөстөн ортумаа-биле 120 грамм үрезини

ап болур. Узун, калбак бүрүлери, хөй адыр будуктарлыг ол үнүштү май айда тарып каарга, 6 айда метр чартык чедир өзе бээр. Чогул ол хөзүң далдаас, четчип, үнүп келгенде көөрге, индийлерниң кинозунда ышкаш, кончуг ногаан шыкта кижиден узун, кызыл чечектерлиг.

Бо үнүштү делегейниң бүгү чурттарында калбаа-биле тарып, ону аш-чөмгө, эм-таң кылдыр-даа ажылдап турар. А бис чоонган бис, чудурууус чудук алдыңче супкан бис бе, ону непередип, чүге тарып болбас деп бис, бо берге рынок үезинде черле ажырбас хире. Тываның кайы-даа булуңунга, девискээринге ол канчаар-даа үнүп болур.

Ояа АМАЙ-ООЛ.

Кызыл кожуун.

ЭРЕС КАРА-САЛ ШҮҮЛГЕН

Республика Улуг Тиилелге хүнүн үш хонук дургузунда байырлаан. Шынап-ла, байырлалда солун культура-массалыг хемчеглер хөй болган. Мындыг таварылгада национал тыва хүреш хамык-ла байырлыг хемчеглерни доозары чаңчыл апарган. Бо чылын Тываның найысылалында база ындыг болган...

Кызылдың дыштанылганың национал парыгында «Хүреш» стадионга Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет чоннуң Тиилелгезининг хүнүнге тураскааткан тыва хүреш маргылдаазы болуп эрткен. Мурнунда чылдарда бо байырлал хүнеринде чаңчыл болган хүреш маргылдаазы «Шын» солунуң тускай шаңналы дээш эртип турганын улус-чон сактыр. Бо чылын маргылдааны Чазак деңнелинге эрттирген. Чүгле өскерилбээн чүве – бердинген көрүкчүлөргө мурнунда чылдарда ышкаш, бир шак бурунгаар-ла стадионну долдур олурупкаш, хамык салыгларны сонуургап көргөни болур.

Хүреш хүндүскүнүн 2 шакта эгелээн. Кызылга булуттап каап турар, ынчалза-даа чылыг часкы хүн болганы хүреш көөрүңгө дыка таарымчалыг байдалды тургускан. Байырлыг маргылдааның киржикчилеринге Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол биле Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының даргазы Хонук-оол Монгуш байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Маргылдаага ниитизи-биле 128 мөге хүрешкен. Оларның аразында дөрт арзылаң мөге: Маадыр Монгуш, Амир Монгуш, Алексей Хомушкү болгаш Чимит Куулар, беш начын турган. Кол шаңнал – чийк «ВАЗ-04» марканың автомашиназы. Ону Тыва Республиканың Күш-

культура болгаш спорт агентилели (директору М.Ооржак) садып салган.

Эң чийк деңзилиг мөге Хаяа Монгуш (40 кг) болган. Дурт-сыны бичии бо элээди оол хүрештин бирги салыында бодундан 40 килограмм аар деңзилиг удурланыкчыга таваржы бээрге, бүдүн стадион элээди мөге дээш аарып, ооң кашпагай болгаш дидим халдаашкыннарын алгы-кышкы-биле деткип эгелээн. Ол бодундан аар удурланыкчызы-биле мырыңай хайым болган. Шииткекчилер оларны катап салыптарга, Хаяа баштайгы секундлардан-на катап халдап, удурланыкчызын дүвүрөткен. Ол, шынап-ла, ындыг-ла амыр эвес, шыырак удурланыкчы болган. Катап хүрештириптерге, улуг удурланыкчызы кончуг кичээнгеилги хүрешкеш, бергедеп октап алып аргалыг болган.

Арзылаң мөгелер ийги-үшкү

түннел салыгда Александр Хуурак-ка октакаш, үжүүрлөшкен турганын көрүкчүлөр сактыр. А.Хуурак шериг чорупкан болурга, бо чылгы маргылдааның тугун арзылаң Маадыр Монгушка организақылар көдүрткен. Тыва көрүкчүлөргө эң ынак улуг мөгези үшкү салыгда аныяк, шыырак мөге Сылдыс Монгушка октадып алган.

Күчүтен мөге Аяс Монгуш бо хүннерде чурттуң сумо хүрешке чыынды командазы-биле сонгаарда черде чыылдада чоруп турар деп маргылдаа үезинде билдинген.

Маргылдаа эртип турда, чамдык көрүкчүлөр шөлче үнүп база октап турар мөгелерниң аттарын дарый чарлап турарын тайылбырлакчылардан болгаш организақылардан негеп турган. Мен бодаарымга, мында ниити чөптүг шүгүмчүлөл бар-даа болза, чамдык таварылгаларда далаш негелделер черле тургулаан деп бодаар мен. Хүреш чарлап, тайылбырлаар эки үнүг комендатор чарлакчылар өөредип алып үе келген деп көрүкчүлөргө хомудалын деткивес аргажок.

Салыглар эрткен тудум, хүреш чидигленип-ле орган. Оолдарның хүрештери солун болгаш дыка хөй кижилерге тургаш, чараш арга-

салыгларда аныяк мөгелерге кадыртып алганнар. Ол амгы аныяк мөгелерниң белеткелениң экизин, тыва хүрештин деңнелинин бедип турарын бадыткап турары ол. Чижээ, күчүтен мөге Аяс Монгуш биле арзылаң мөге Андрей Хертек бо эрткен хүрешке киришпейн турар боорга, көрүкчүлөргө чамдыктары Маадыр Монгуштуң бо чылгы Тиилелге хүрежинге шүглүрүнүң аргазы тургустунган-дыр деп аразында чугаалажып турган.

Маадыр Монгуш эрткен чылын Тиилелге хүнүнде «Шын» солунуң шаңналы дээш эрткен маргылдаада

ларны ажыглап, көрүкчүлөргө өөрткен.

Кажан сес шыырак мөге артарга, оларның аттарын стадионга чарлааш девиткен. Ол дээрге начын мөгелер: Ай-Демир Монгуш, Опанас Семис-оол болгаш Конгаа Начын, шыырак, аныяк мөгелер Алексей Монгуш, Начын Монгуш, Эрес Кара-Сал, Айдың-оол Ооржак база Тежит Отчугаш олар-дыр.

Бо оолдарның сөөлгү чылдарда кончуг эки хүрежи чоруун хүрешке ынактар эки билер. Чижээ, студент Алексей Монгуш эрткен чылгы Наадымга күчүтен Аяс Мон-

гушка октакаш, үжүүр былаашкан. Начын Монгуш сумога делегей чемпиону болурун аңгыда, тыва хүрешке доктаамал шаңналдыг черлерни улуг маргылдааларга ээлеп чоруур. Эрес Кара-Сал — Моолда «Шонхор» хүреш школазының

кеш, үжүүрлөшкен. Улуг Тиилелге хүнүнге тураскааткан бо улуг маргылдаада база бирги чер дээш хүрежи эргени чаалап алганы таварылга эвес. Ажыы-биле чугаалаарга, доктаамал шыырак хүрежи, хамык аарыкчыларын өөртүп

доозукчузу, амгы үеде «Сүбедей» спорткомплекске өзүп оор салгалды хүрештерниң чажыттарында өөредип турар.

Сес мөге артарга, Начын Монгуш Алексей Монгушту, Начын Конгаа Айдың-оол Ооржакты, а Опанас Семис-оол өске-бир аныяк мөге Отчугаш Тежитти октап алып аргалыг болган.

Канчаар-даа аажок солун хүреш начын мөге Ай-Демир Монгуш биле Эрес Кара-Салдың аразында болган. Баштай ийи мөге арга ажыглааш октакаш, черге хайым дүшкеннер. Ындыг шиитпирни база шииткекчилер хүлээп алган. Ынчалза-даа чамдык улус хуузунда Эрес Кара-Сал октаан деп санап арткан.

Кажан бо ийи мөгени катап хүрештириптерге, Эрес Кара-Сал удурланыкчызын күдүктээш, бүзүрелдиг чараштыр октап кагды. Шак ынчалдыр ол тиилелге чөөкшүлөп-ла олурган.

Дөрт мөге артарга, Эрес Кара-Сал Начын Монгушту, а Опанас Семис-оол эки Начын Конгааны октап каан.

Маааа Опанас Семис-оолга хамаарыштыр каш сес чугаалавас аргажок. Чүге дизе ол бо чылгы Шагаа маргылдаазында күчүтен мөге Аяс Монгуш-биле шак ажыр хүреш-

чоруур мөге-дир. Ол боду Кызылдың өрт черинде ажылдап чоруур.

Байырлалдың кол шаңналы – чийк автомашина дээш түннел хүрешче Опанас Семис-оол биле Эрес Кара-Салды шөлче мөге салыкчылары чалаан. Стадион долу хамык көрүкчүлөргө кымның шүглүрү сонуургадып турганы чугаажок. Бо ийи мөгениң кайызы-даа шыырак хүрежи чоруур болгаш, кайызы-даа шүглүп болур. Ынчангаш хамык-ла улустуң кичээнгеи – шөлде.

Сөөлгү шиитпирлиг салыгда Эрес Кара-Сал удурланыкчызын октааш, Улуг Тиилелгениң 64 чылынга тураскааткан маргылдаага шүүлген. Аңаа автомашинаны көрүкчүлөр мурнунга тывыскаан. Үжүүрлөшкен мөге Опанас Семис-оолга хеп чуур автомат машинаны, үшкү-дөрткү черлерни үлөшкен Начын Монгушка база Начын Конгаага нарын чалгыг-биле ажылдаар суугуларны Чазак Даргазының оралакчылары Шолбан-оол Иргит, Анатолий Дамба-Хуурак, Төлээлекчилер палатазының даргазы Хонук-оол Монгуш олар тывыскаан.

Байырлалдың кол хүрежи ындыг солун болгаш чидиг байдалга эрткен.

РОССИЯ — ХОККЕЙГЕ ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНУ!

Каш хонук бурунгаар РФ-тин Президентизи Дмитрий Медведев Швейцарияның Берн хоорайга хоккейге 2009 чылдың делегей чемпионатын ойнап алган чурттуң чыынды командазынга байыр чедирери-биле ону Кремдге хүлээп алган. Улуг спортчу маргылдааларга чайынналчак чедишкенин болган спортчуларны база командаларны аңаа хүлээп алгаш, тускай байыр чедирери чаңчыл апарган. Күрүне баштыңы шайбалыг хоккейге чурттуң чыынды командазының чедишкенин алдарлыг тиилелге деп санааш, оларның бо чылгы делегей чемпионатында чаңгыс-даа

командага уттурбаан оюннары-биле чоргаарланырын чажырбайн чугаалаан.

Югум чемпионат чоруп турда, хамык специалистер болгаш аарыкчылар Россия биле Канаданың командаларының белеткелери эки, оюннары шыырак чоруп турарын демдегеп, алдын медаль дээш түннел оюнга олар ужуражыр боор дээрзинге чигзинмейн турган. Шынап-ла, эң сөөлүнде бо ийи команда артарга, канадтар эрткен чылгы спортчу өжээнин негээр дээш дыка кызып ойнаарын баш бурунгаар чарлааннар.

Канчаар-даа аажок чидиг демиселге,

чүгле профессионал хоккейжилерден чыып тургускан канад ойнакчыларның доктаамал шавар халдаашкыннары турбузе, россияжи хоккейжилер алдын тиилелгени 2:1 сан-биле чаалап алып аргалыг болган. Ынчал кээрге, чаа Россияның төөгүзүнде бистиң чурттуң командазы шайбалыг хоккейге үш дугаар делегей чемпиону атты чаалап ап турары ол. Сөөлгү ийи чылда ол атты В.Быковтуң удуртулгазы-биле ийи чыл улаштыр чаалап алгаш, хоккейге делегейниң эң шыырак командазы атты боттарынга камгалап арттырган.

Арынны спорт килдизи белеткээн.

Кым-даа, чүч-даа уттундурбаан ТИИЛЕЛГЕ ДЭЭШ...

«Кижилерге езулуг эртине – ол дээрге ажилдап билири-дир». Эрте-бурунгу шылгараңгай угаанныг грек чогаалчы Эзоптун бо мерген сестери «Тыва АССР-ниң амыдырал хандырылга шугумунун алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг аттың, «Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 50 чылы» деп медальдың эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну Делгер Чамбаловна Енданга дорт хамааржыр.

«Бүгү чүвени — фронтуга! Бүгү чүвени — Тиилелге дээш!» деп кыйгырыгны хүлээп ап, дайынны чылча шаварынга Тываның ажил-ишчи чону бүгү арга-шыдалын мөөңнеп эвилелдээнин кым-даа утпаан. Мындыг кыйгының адаа-биле Делгер Чамбаловна 14 харлыг тургаш, күш-ажылчы базымын даараныкчылап эгелээн. Элээди кыс дааранылга комбинадынга фронтучуларга хол-хаптары, алгы хөрөктээштер дээш, чүнү-ле чагыыр болдур, улуг улустан дудак чокка дааранып, дүн-хүн чок ажилдап турган. Ооң ажилга кызымаан, чөпшүл, дыңнангырын, холунун тут-тунгурун, ак сеткилдин удуртулга чери мактаар турганы таварылга эвес. Бичии кижиге ыңдыг мактал сөстөр дөңнаары — улуг аас-кежик, өөрүшкү. Делгер Чамбаловна чээрби хар четпейн чораш-ла, бодунун даанганы ажилын кончуг эки билер болгаш мастерлер санынче кирген. Москваже даараныкчылар курузунга өөренип, билиг-мергежилни бедирер аас-кежик база чайгаар чедип келген. Өөредилге соонда ол езулуг бедик мергежилдиг аныяк кадр аларгаш, чанып келген. Бөдүүн арааттың уруу кадыг-дошкун дайын чылдарының берге үлөрүндө амыдыралдың кадыын көрүп, күш-ажылчы базымын ынчаар эгелээн. Ооң амыдыралына ол чылдар кажан-даа

уттундурбас болуп артканын бо-ла чугаалай бээр...

Майның башкы айы. Тайгалар баштарында кылын хөртүк ам эрзэн. Аяс, кааң, чылыг хүннер сеткилди улам чырыдып кээр магалыг үе. Чодураалар частып, чаагай чыдын думчукка айдызап турар эртен Чамбал Делгерова эртенги арыг агаарны тынып, кааң бажыңындан хоорайны көрүп, долгандыр ногаан бойдушту магадап көөр чаңылдыг. Май 9-тун хүнүндө хоорайның төп кудумчузунда хөлбөңнээн кызыл туктар, чүзүн-баазын чечектер дег, өңүг чыскаал ооң сеткилин улам сергедир. Каржы-дошкун дайын чылдарының үезинде фронтуга идик-хеп даарап турган аныяк кыстың чедишкени-нери хилис барбаан. Тиилелге хүнүндө Россияның болгаш Тываның Чаззаандан байыр чедиришкенин чүлүг бижиктерин ол чылдың ап, өөрүп олурар.

Эң баштай дааранылга комбинады амгы эрги вокзал чанынга турган деп ол сактып чугаалаар. Сөөлүндө ателы «Чечекке», ооң салбыры Востокка ажыттына бээр, чурттап турар чериниң чоогун бодап, олче шилчип алгаш, бүгү назынында ынак ижин салбаан. Шак ынчаар хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Ооң күш-ажылчы дептеринде чаңгыс бижимел бар. Ол бижимел ус-шевер даараныкчы

Делгер Чамбаловна Енданның ажил-ишчи намдарын долзуу-биле тоожуп турар.

Шилгедек дурт-сынныг, кылажы чиик, сергек, үнген-кирген чонунга ижер суксунуг, чугаа-соотуг аваның чырык хүлүмзүрүү, кижини, чайгы хүннүн херелдери дег, чылыдып келир. Ындыг авалар амыдыралды каастап, Тываның экономиктиг, культурлуг сайзыралына үлүг-хуузу кирип, келир үениң аныяк салгалын эртем-билиглиг, ажил-ишчи кижилер кылдыр өстүрүп доруктурарына төлөптин көргүскен.

Он-он чылдар шуужа берген. Эрткен оруу кадыр, дөштүг, оттуг-чаалыг чылдар ыраан. Оглу, кызы өскөн, амыдыралдың каазы болган ава анаа кайын олурар. Уругларының уруг-дарыы, өдүрөктер оолдары дег, соондан туттунчупкан аас-кежиктиг кырган-аваны өөртүп чоруур. Садыгы кыс Олыгазы санап турда чазар эвес, башкы уруу Чечек авазы дег олут орбас, шимченгир, эртем четпээн кижизи-даа чок, доозазы өлүг-баштыг. Майның 9-та уруглары чечек туткан моорлап келир. Парад, чыскаал Арат шөлүңгө байырымныг эгелей бээр, Делгер угбай Майның тозун аныяксыг уткуп алыр.

Ажил-ишчи оруун сактып келирге, ооң хей-ады көдүрлүр. Ол ажил планын кезээде ажыр күүседип, чыл санында халас путевка-биле шаңнадып, барбаан, четпээн чери-даа чок. Ортаа Азия чурттарына, Чехословакияга дышта-нып чоранын магадап сактыр. Күш-ажыл кижини каастаар деп чүве ол-дур.

Уругларының адазы Дартан-оол Ерикеевич Ендан өг-бүлезинге,

уруг-дарыына сагыш-сеткилинден бердинген, ажил-ишчи, кайгамчык кижизиг кижичораан. Хоочун журналист, билдиг удуртукчунун, солун агитаторнун дугайында хөйну бижиб болур. Делгер Чамбаловна уругларының адазын чугаалай бергенде, мактаар сөстөр тыппас, «мээң аксым-кежи» деп хөй сөстөр чокка чугаалаар кижичораан.

Чылдар эртип, амыдырал чаарттынып, ниитилел өскерлип, чаштар төрүттүнүп, эрткен дайын чылдарының хоочуннары эвээжеп олурар. «Бистиң эрткен үевис, дайынның кадыг-дошкун чылдары кажан-даа уттундурбас. Делегейге тайбың херек. Бистиң салгалдарыыс ыңдыг үүле көрбөзүн, кадык-чаагай, амыр-тайбың мандып өссүн» деп, Делгер угбай йөрээди.

Ооң чурттап олурар бажыны Пушкин кудумчузунда капитал септелге-даа чок, аварийлиг бажында. «Бо бажында барык 50 чыл чурттап келдвис. Хоорай чагыргазы чаа бажың бээрин аазап-ла турар, оон аңгыда дайынның хоочуннарына машина бээрин база аазап турган чүве. Уругларым адазы Д.Ендан бирги бөлүктүн инвалиди турду, ам аравыста чок. Ол айтырылганы сонугап көргөн болзумза» деп амы-хуузуна социал айтырыг талазы-биле дүвүрелин база чажырбады. Ооң ол айтырылганы бүдө берген болза деп дыка күзеп, каржы-дошкун дайын чылдарында тиилелге дээш бодунуң үлүг-хуузу кириштирген каш санныг хоочуннарың бирээзи болур Делгер угбайга тайбың чурттаан салгалдың мурнундан мөгейип байырлаштым.

Лидия ИРГИТ,
шүлүкчү, журналист.

ДЕМИСЕЛДИН ТУРАСКААЛЫ

Майның 9-зу — төөгүдө балаттынмас алдын хүн-дүр, Парад, чыскаал төрөөн чуртту каастаптар. Дидим солдат ханы-биле чаалап берген Тиилелге — өртээ турбас демиселдин тураскаалы.

Ада-чуртту камгалаар дээш тынын берген, Алдар-аттыг маадырларның ады өлбөс. Чырык хүннү, өөрүшкүнү, аас-кежин биске берген Тиилелге, дидимнерин ады-биле холбашкан сен.

Арыг ады, алдары-биле үнелеткен дайынчылар Ам-даа бистиң аравыста эвээш эвес. Өлүм билбес маадырлыг чоруунар дээш, Өртемчейиниң өңгүр чечээн сөңөп тур бис.

Сергей ХЕРТЕК.

КЫЗЫЛ ШЕРИГГЕ БАДАМНЫҢ ДУЗАЗЫ

Моолдун Убса-Нур аймааның Наран-Булак сумузунун чурттакчызы — арат Ангелин Бадамга Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Совет Армияга көргүскен ачы-дузазы дээш алдын-биле чайырлап кылган хөрөк чуруктуг ак маныдан кылган тураскаалды Тиилелге хүнүндө ажыткан. Ук тураскаалда моол арааттың дузаламчызын сиилбип бижээн. Ол бодунун өмүнээзинден 1600 хой, өшкүнү, 16 тевени, 10 аатты, 100 хире эттээн алгыларны база 10 муң тугрикти чоруткан.

Чон ортузунда «Фронт-Бадам» деп шол ады-биле билдингир апарган бо эне 1992 чылда мөчээн. Ыңчалза-даа эрткен чылын ооң 100 харлаан юбилейинде, чаныш-сыныш чок бо маадыр херээженге алдар кылдыр тураскаалды тударын шийтпирлээн. Тураскаалды тударының акшаландырышкынының чартыын Моолдун эрге-чагыргазы, чартыын — Моолда Россияның Төлээ чери алган.

Тиилелге хүнүндө — Май 9-та тураскаалдың байырлыг ажыдышкынынга Убса-Нур аймактың губернатору Эрдэнсүрэн Цасхизэр, Моолда Россияның төлээ чериниң чөвүлекчизи Владимир Басанов база Моолда Тываның Чаззааның төлээзи Орлан Сарыглар олар киришкен.

Тыва Арат Республика-биле бир дөмей, Моолдун арат чону Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында «Бүгү чүвени — фронтунуң херегеллинге!» деп кыйгырыгның адаа-биле эде тургускан турган. Тыва арааттар Совет Армияга дуза кылдыр беш эшalon аыш-чем болгаш чылыг хептер аймаа-биле дузалаан. Ол ышкаш 50 муң дайынчы ааттарны, 1 млн. 700 муң мал-маганны дамчыдып, үш авиаэскадрильяга даштыкы тыва акшаны чорудуп берген. Дайзынны чылча шавары-биле 206 тыва эки турачы аъттанган. Оларның чүгле 141-и дайын шөлүндөн эеп чанып келгенин сагындырып каары артык эвес боор.

«Тыва-онлайн» медээлер агентилели.

ДАЙЫН ЧЫЛДАРЫНЫҢ ТӨӨГҮЗҮНДӨН

Эң-не хан-чинниг...

Кижича төрөлгөтөннүң төөгүзүндө эң-не хан-чинниг дерзии дайын кылдыр 1939 чылдан 1945 чылга чедир үргүлчүлээн делегейиниң ийиги дайыны төөгүжө кирген. Дайынга кижип турган чурттарның шериглеринден болгаш чурттакчы чонундан ниитизи-биле 56,4 миллион кижича өлгөн. Деңгей көөр деп бодаар болза, АКШ-тың чурттакчы чону 59,5 миллион кижича болуп турар. А чурттардан алгаш көөр болза, Польша ол дайын чылдарында чурттакчы чонунун 17,2 хуузу, азы 35,1 млн. кижиниң 6 миллионун чидирген.

Эң-не улуг

акы-дуңма хөөрү

Делегейиниң ийиги дайынында мөчээн солдаттарның акы-дуңма хөөрү Японияда Окинавада. Ында 180 муң кижича хөөржүттүнгөн. 1985 чылда ону ам-даа немей 9 муң солдатты ажаары-биле улгаттырган.

Эң-не аар өртектиг дайын

Делегейиниң ийиги дайынының чылдарында эң-не хөй чарыгдал үнгөн бооп турар. Ооң ниити түңү 1,5 трлн. америк долларга санаттынар. Ол чылдарда Великобритания 49,43 млрд. долларны, АКШ — 530 млрд. долларны үндүргөн.

Эң-не коргунчуг бүзүлээшкени

Делегейиниң ийиги дайынының үезинде Ленинград хоорайны (амгы Санкт-Петербург) немец-фашисттер шериглериниң 880 хонук дургузунда бүзүлээп алгаш тур-

ганы төөгүдө эң-не коргунчуг чидириглиг бүзүлээшкени кылдыр кирген. Немец шериглер 1941 чылдың август 30-ден 1944 чылдың январь 27-ге чедир хоорайны долгандыр бүзүлээшкенин 1,5 млн. ленинградчылар өлгөн. Оларның аразындан 641 муң кижича аштал, 17 муң частышкыннарда амы-тынындан чарылган. Хоорайны эжелеп алыры-биле 15 муң снарядтарны, 100 муң авиабомбаларны октаза-даа, ленинградчылар кайгамчык маадырлыг чоруун көргүзүп, черле дүжүп бербээн.

Эң-не хан төгүүшкүннүг тулчуушкун

XX чүс чылдың эң-не хан төгүүшкүннүг тулчуушкунуна Ада-чурттуң Улуг дайынының Сталинград тулчуушкунун (амгы үеде Россияның Волгоград хоорайы) санап турар. 1942 чылдың чайынында эгелээн тулчуушкун 1943 чылдың январь 31-де немец шериглериниң дүжүп беришкени-биле доозулган. Бо тулчуушкунга 1 млн. 109 муң кижича амы-тынындан чарылган, 650 муң 800 совет шериглер балыглаткан болгаш дириг арткан.

А делегейиниң бирги дайынының үезинде Францияның Сомм тулчуушкунуна шупту 1,22 млн. кижича чидириглиг болган, өлүрткен болгаш балыгланган солдаттар-биле катай. Тулчуушкунуң чүгле бирги хүнүндө 57470 кижича өлгөн.

Эң-не дүрген хыдыкчы самолет

Делегейиниң ийиги дайынында эң-не дүрген ужар хыдыкчы чүгле

28 самолетту немецтер бүдүрүп үндүргөн. «Дорниер» DO-335 маркалыг самолеттун дүргени шакта 665 км, а херек апарза, шакта 765 км чедип болуру-биле кайгамчык бооп арткан.

Эң-не хөй хыдыкчы самолеттар

Делегейиниң ийиги дайынының үезинде Совет Эвилели 36 муң ИЛ-2 маркалыг хыдыкчы самолеттарны дайын чылдарында бүдүрүп, дайзынның тылынче кириген.

Херээжен ужудукчу...

1941 чылда дайын эгелээнинден эгелеп эң-не хөй самолеттарны херээжен ужудукчу Лидия Литвак (ССРЭ) дүжүр аткан. Ол 1943 чылдың август 1-де тулчуушкун үезинде мөчээн.

Эң-не хөйну дүжүр аткан

Делегейиниң ийиги дайынының чылдарында немец ужудукчу, майор Эрик Хартманн 352 самолетту дүжүр аткан бооп турар.

Чаңгыс ужудуушкунда...

Шынныг медээлер-биле алырга, 1943 чылдың ноябрь 6-да немец авиацияның майору Эрих Рудорффер чаңгыс удаа ужудуң үнгеш, чүгле 17 минутаның дургузунда орус фронт девискээринге 13 самолетту дүжүр аткан.

Сугга дүжүргөн

Делегейиниң ийиги дайынының үезинде Великобританияның шериг-далай күштериниң «Старлинге» деп кораблиниң капитаны, «Дайын-

чы алдар дээш» ордениниң 3-кү чадазының кавалери Фредерик Джон Уокер (Великобритания) U классың суг адаанга чоруур 15 хемелерин сугга дүжүрүп, чок кылган. Ол ниитизи-биле 20 хемелерни сугже дүжүр аткан.

Эң-не хөй

чидириглиг корабль

1945 чылдың январь 30-де суг адаанга чоруур совет С-13 деп хеме Польшада Данцига (амгы Гданьск) чоогунга немец «Вильгельм Гастлофф» деп лайнерни торпедо-биле атканының соонда, лайнерге чорраан 7700 матрос өлгөн, 902 кижиниң амы-тыны камгалаттыган.

Эң-не нептереңгей чепсек

АК-47 деп Калашниковтун автомады делегейде эң-не хөй чурттарда нептерээн чепсек бооп турар. АК-47-ни 75 аңгы дайыннарга ажыглаан болгаш делегейиниң 25 чурттары 100 млн. хире ол автоматтарны чыып үндүргөн.

Ядролуг бомбалаашкынның когаралы

1945 чылдың август 6-да Хиросима хоорайже американнар ядерлиг бомбаны октаан соонда, частышкындан 155200 кижича амы-тынындан чарылган. Бомба хоорайның кырынга 509 метр бедикке частып, 10 километр дөрбелчин шөлдү узуткап, хоорайның 65 хуузуң үредеп, чок кылган.

Гиннестин рекордтар номундан очулдуруп белеткээн.

Юбилейиңер-биле!

Бистиң эргим дунмавыс, угбавыс **Лидия Шагдыр-ооловна КУУЛАР** бо хүннерде 50 харлаан юбилейин демдеглер эрттирип турар. Ол Өвүнүн Дус-Даг сумузуңуң Торгалыг суурга төрүттүнгөш, Торгалыг ортумак школазын, Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумун чедишкенин дооскаш, хей чылдарда «Торгалыг» совхозка мал эмчизи болуп, үр-түннелдиг ажылдап чораан. Сөөлгү чылдарда ол Хандагайты суурнуң уруглар садтарында макталдыг ажылдап, эрес-кежээзин, шудургузун көргүзүп келген. Аңаа дараазында одуругларны бараалгаттывыс.

Ада-иң чаңгыс кызы Лидавыс,
Амыдырал нарын оруун эртип келдин.
Ажыл-ишчи бүдүжүнү, сеткилиңи
Арат чонуң төлөптиг деп үнелеп чор.

Чассыг кызың Бадымаажык чанында-дыр,
Салым оруун уламчылаар салгал бар-дыр.
Амдызында баштайгы-ла юбилей-дир,
Ажар арттар оон-даа көвей, мурнунда-дыр.

Угба-дунма, акый-чаавай, дөргүл-төрөл
Улузунуң, эдеришкен эжиң-өөрүң
Аразыңга сагыш хандыр, кадык-чаагай
Ам-даа эки чурттаарыңны күзеп тур бис!
**Кызыл хоорайда акы-чаавазы, дуңма-кенни
болгаш хей санныг дунмалары.**

«СУБУРГАН» ТУДУУНУҢ
МАРАФОНУНЧЕ ЧАЛАДЫВЫС

Май 23-те 12.00 шакта Таңды кожуунуң Кочетов сумузуңуң көдээ Культура бажыңыңа «Субурган» тударының марафонунче чаңгыс чер-чурттугларывысты, чонувусту, деткичкилерни чаладывыс.

Кочетов суму чагыргазы.

Марафон-концертке келиңер!

Өскөн-төзөн Дус-Даавыска
Өлчей-кежик доктаазын дээш;
Өргүл кылып дузалаарын
Өргүн чондан диледивис.

бажыңыңа, 18.00 шакта.

Харылзажыр тел: 89133516355

Программа:

«Өг-бүлениң лотозу-2008»

фестивальдың «Гран-при» эдилек-
чизи Чымбалактарның өг-бүлөзи,
Мерген Куулар, Тываның улустуң
хөөмейжизи Герман Куулар бол-
гаш өскөлөр-даа концертке кир-
жир.

Мани-Хүртү тургузарының
Май айның 19-та болур
Марафон-концертинче
Манап тур бис, келиңер-ле!
Болур чери: Улусчу чогадылга

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Чеди-Хөл кожуунуң Хову-Аксы ортумак школазын доосканының дугайында Чингис Алексеевич Ондарга 2005 чылда тывысканы Б. 3800985 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ТГШИ Тываның
школаларыңа»
акцияга

Тыва Республиканың Чазааның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту 2009 чылдың май 12-ден 29-ка чедир республиканың школалар библио-текаларыңа уругларга журналдар, чечен чогаалдар, эртем литературазының чылдазының талазы-биле «ТГШИ Тываның школаларыңа» деп ачы-дуза акциязын эрттирер.

Акцияга идекпейлиг киржири-нерни диледивис.

Номнарны болгаш журналдарны институттун эртем библио-теказының пунктузунга хүлээп алыр (понеделник-пятница 9.00 шактан 17.00 шакка чедир, дүштеки чапсар чокка).

Дыңнадыг

Эрги «Хадың» совхозтун өнчүзүнүн үлүг киржикчизи **Радион Чечек-оолович Мартак** Бии-Хем кожуунуң Хадың сумузунда Көк-Хаак деп черде ниити шөлү 2 га ажыглалдыг черни болгаш 2 га сизген кезер шөлдүн чер участогун өнчүгө тускайлап бээр дугайында дыңнадып турар.

Аңаа хамаарыштыр айтырыглар бар болза, Бии-Хем кожуун чагыргазының чер болгаш эт-хөрөңгү хамаарылгаларының килдизинче кирип болур.

Адреси: Туран хоорай, Кочетов кудумчузу, 11, чагырга бажы-ны, 3-кү каът.

БАЖЫҢ САДЫП
ТУР БИС

Кызыл хоорайның Спутник суурнуң 1-ги линияда 8 дугаарлыг бажыңның 2-ги квартиразын садып тур бис. Өрттээ 1 млн. рубль, (ипотека база болур), 8 дугаар остановка. Харылзажыр телефону: 5-44-86.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Россия Федерациязының прокуратуразының чанында Тыва Республика талазы-биле Истелге комитетинин истелге эргелели Россия Федерациязының Чингине прокуратуразының академиязының юридиктиг институттарынче абитуриентилерниң кандидаттарының чылдазын чорудуп эгелээн:

1. Саратовтун күрүнениң эрге-хоойлу академиязы;
 2. Уралдың күрүнениң юридиктиг академиязы;
 3. РФ-тиң Чингине прокуратуразының академиязының Иркутскиде юридиктиг институту (салбыры);
 4. Москваның күрүнениң юридиктиг академиязы;
 5. Россия Федерациязының Чингине прокуратуразының академиязының Санкт-Петербургтун юридиктиг институту (салбыры).
- Кандидаттарның чылдазын 2009 чылдың май 6-дан май 18-ке чедир чорудар

Эргежок чугула документиер:

1. Паспорт (боду болгаш хоолгазы), шериг биледи азы келдиришкенин херечилели (боду болгаш хоолгазы), күш-ажыл дептериниң шынзыткан хоолгазы;
 2. Чингелделиг эргени бадыткап турар документиер (инвалид, өскүс уругларны, медальдыг доосканнарны бадыткап турар справкалар болгаш өске-даа);
 3. Өөренип турар черинден (ажылыңдан) азы шериг кезээнден делгереңгей социал-психологтук характеристика;
 4. 2009 чылдың бирги чартында өөредилгениң байдалының дугайында (табел) ушта биждилге, азы билиниң дугайында документ (аттестат);
 5. Эмчи справказы (086/у майык), флюорографтыг шинчилелдерниң түңнели болгаш албан эртер шупту профилактиктиг тарылгаларны айыткан тарылга дугайында сертификат азы ушта биждилге;
 6. Чурттап турар чериниң талазы-биле берген медицинаның ыяап-ла камгаладылганының полизи;
 7. Бот-намдары (хол-биле бижээн хевири);
 8. Фото-чурук (ак өңге чурумнуг идик-хептиг) — 8 санныг.
- Үстүнде айыттыгандык документиерни А-4 хевириң саазын хавыңга (скоросшиватель) сугары эргежок чугула.

Психология-диагностуг шинчилелдерни дужаарын, үстүнде айыттыгандык документиерниң даңзызын долу хемчээли-биле кириген кандидаттарга чөпшээрээр.

Документиерни Тыва Республика талазы-биле истелге эргелелиниң кадрлар албанында:

Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 31, кабинет 201, 2009 чылдың май 18-ке чедир 10.00 шактан 17.00 шакка чедир хүлээп алыр.

МАРАФОНЧЕ КЫЙГЫРДЫВЫС!

Ийме сумузуңга субурган тудуунга киржиринче чаңгыс чер-чурттугларывысты база сумуга ажылдап-чурттап чораан бүгү чонувусту ачы-дуза марафонунга киржиринче кыйгырдывыс.

Болур чери: Ийме суур, май 15-те, 12.00 шакта.

Харылзажыр тел: 5-92-95; 89232629348.

Оргкомитет.

ОТ-БИЛЕ ОЙНАВАС...

Сүт-Хөл кожуунуң прокуратуразы бүгү кадык камгалал болгаш өөредилге албан черлеринге өртке удур айыыл чок чорук дугайында хоойлужудулганы сагып турарының талазы-биле хыналданы чоруткан.

2007 чылда кожуунуң төп эмнелгезиниң стационар салбырларыңа өртке удур самбыраларны четчелээн болгаш сигнализацияларны тургускан турган. Күрүнениң өрт хайгааралының специалистериниң киржилгези-биле эрттирген хыналда «Өрт айыыл чок чоруунуң дугайында» федералдыг хоойлунуң негелделерин төп эмнелгениң удуртулганының күүсетпейн турарын көргүскен. Төп кожуун эмнелгезиниң халдавырлыг аарыглар, туберкулез, уруглар болгаш ниити эмнелге салбырларының бажыңнарында электри шугумнарында үрелик

розеткаларны болгаш рубильниктерни ажыглап турганының барымдаалары илереттинген. Өрт сигнализациязы чамдык өрээлдерде ажылдавас болган. Өрт щиттери тоймаглаттыганды. Эмнелгениң кол эмчизинге хамаарыштыр кожуун прокуратуразы өрт айыыл чок чоруунуң негелделерин үрээни дээш Россия Федерациязының Административтиг эрге-хоойлу хажыдышкыннарының кодекзиниң 20.4 чүүлү-биле административтиг хемчегни оттурган.

Кожуунуң девискээринде чедимче чок өг-бүлелерден болгаш социал айыылдыг байдалда туруп

турар өг-бүлелерден 35 уруглар чурттап турар хайгаарал төвү бар. Ук албан черинде өрттен айыыл чок чоруктун дугайында хоойлужудулга сагыттынмайн турарын көргүскен. Ол бажында электри удазыннарының изоляциязын хемчээрин чорутпаан, оттан камгалал чүүлдерни ажылдап кылдынмаан, өрт щидин тоймаглат каапкан. Ийги каътта өртке удур сигнализация ажылдавайн турар... Республиканың Куш-ажыл болгаш социал политика яамызы эрткен чылын өртке удур хемчеглерге чүг-ле 16 муң рубль дамчыдып берген. Ол дээрже электри удазыннарының изоляциязын хемчээринге безин четпес түңдүр. Кожуун прокуратуразы хайгаарал төвүнүн директорунга болгаш кожуунда Күрүнениң өртке удур хайгаарал

Прокурор хыналдалары

салбырының даргазыңа ийи хемчегни кириген. Оон аңгыда прокуратура лицензия чок ажыл-чорудулганының барымдаазын езугаар административтиг хемчегни оттурган, чүге дээрже хайгаарал төвүнүн эмчи кабинетиниң эмчи лицензиязының хуусаазы бо чылдың январь 19-та төнгөн. Күрүнениң өртке удур хайгааралы РФ-тиң административтиг хоойлу-дүрүм хажыдышкыннарының кодекзиниң 20.4 чүүлүнүн 1-кезээнге үндезилээш, ук албан чериниң ажыл-чорудулганын түр соксадырының дугайында протоколду тургускан. Материалдарны судка көөрү-биле чоруткан.

Сүт-Хөл кожуунда 24 өөредилге албан черлери ажылдап турар, оон иштинде 9 школа, 12 школа назыны четпээн уруглар албан черлери база элээдилер клуу, экология болгаш туризм төвү, уругларның спорт школазы. Алдан-Маадыр, Бора-Тайга болгаш Суг-

Аксы ортумак школаларның интернаттарында амдыгаа чедир өртке удур сигнализациялар кылдынмаан.

Эрткен чылын кожуун прокуратуразы уруглар садтарының удуртукчуларыңа школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң өртке удур сигнализацияны кылып талазы-биле хүлээлгени даанды-рар дугайында судче 12 билдиришкенин кириген турган. Кожуун судунуң шиитпири-биле прокурорнуң шупту билдириш-киннери харыылаттыганды. Тус чер бюджетинден өртке удур сигнализациялар кылыры-биле 2008 чылда 178 муң рубльди аңгылаан. Школа назы четпээн уруглар албан черлериниң шупту бажыңна-рында өртке удур сигнализациялар кылдыганды.

Николай ОНДАР,
Сүт-Хөл кожуунуң проку-
рору.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyn@tuvu.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер: Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9280. Чагыг 51. Номериң парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бурткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыгандык материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгандык саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылгалары дээш авторлар боттары харыылаар.